

Kielen oppimiseen tarvitaan yhteisöä ja osallisuutta

MINNA INTKE-HERNANDEZ

Väitöksenalkajaisitelmä Helsingin yliopistossa 10. joulukuuta 2020

Suomessa pidetään yleisesti itsestäänselvyytenä, että avain kotoutumiseen on kielenoppimisessa ja työllistymisessä, ja julkisessa keskustelussa nousee toistuvasti esiin ajatus siitä, että kieli on keskeinen väline osalliseksi tulemisessa. Suomeen muuttaville vakuutellaan, että kun ensin oppii kielen, sitten pääsee osalliseksi työelämään ja yhteiskuntaan. Tämä ei aina pidä paikkaansa. Täällä on paljon muualta muuttaneita ihmisiä, jotka osaavat jopa erinomaisesti suomea, mutta eivät silti ole työllistyneet eivätkä välttämättä koe osallisuutta.

Maahanmuuttajille tarjotaan kotoutumiskoulutusta, jonka tavoitteena on kehittää kielellisiä valmiuksia ja antaa mahdollisuus tulla yhdenvertaiseksi jäseneksi suomalaisen yhteiskuntaan. Kuitenkin monien maahanmuuttajaäitien arki voi ensimmäisten vuosien ajan Suomessa keskittyä kodin ja perheen ympärille eikä heidän ole välttämättä mahdollista osallistua täysipäiväiseen kotoutumiskoulutukseen. Tutkimukseni syntyi selvittämään, minkälaista kieleen sosiaalistumista maahanmuuttajaäitien arkipäivässä tapahtuu heidän jokapäiväisen elämänsä askareissa ja vuorovaikutussuhteissa. Tästä syystä hakeuduin sellaisiin arkisiin tiloihin, joissa äidit viettivät aikaansa. Näitä olivat julkiset tilat, kuten asukaspuistot, kulttuurikeskukset ja tapahtumat sekä yksityiset tilat, kodit.

Etnografinen pitkittäisaineistoni (2012–2018) koostuu 11 äidin haastatteluista, tekemistäni kenttämuistiinpanoista, äänitetyistä vuorovaikutustilanteista sekä minun ja osallistujien ottamista valokuvista. Lähdin liikkeelle siitä ajatuksesta, että äitien arkipäivän tilanteet eivät ole yksittäisiä, irrallisia tapahtumia, vaan niiden voidaan ymmärtää edustavan jotain suurempaa ilmiötä; jokapäiväisessä toiminnassa toteutuvat yhteiskunnalliset normit, käytänteet ja lainalaisuudet sekä ja mikro- ja makrotaso vaikuttavat kaiken aikaa toisiinsa ja muokkaavat toisiaan. Aineiston analyysissä sovelsin neksusanalyysia, jossa kielenkäyttöä tarkastellaan toimijoiden kokemushistorioiden, vuorovaikutusjärjestyksen ja tilanteisten diskurssien valossa.

Kenttätöön alkuajoilta mieleeni on jäänyt tilanne, jossa suomalainen isoäiti tuli asukaspuistoon lapsenlapsensa kanssa. Hän istui sohvalle erään tutkimukseen osallistuvan äidin, Fatiman, viereen. Vaikka Fatima tuolloin osasi vain muutaman sanan suomea, he pystyivät silti juttelemaan keskenään lapsiin ja arkeen liittyvistä asioista. Kohtaaminen oli Fatimalle hyvin merkittävä. Lähtiessään asukaspuistosta hän kääntyi isoäidin puoleen ja sanoi: ”Sinä olet hyvä ihminen, koska sinä puhut minulle”. Vielä vuosien jälkeen hän muisteli tuota hetkeä ja kertoi sen rohkaisseen häntä myöhemmin käyttämään suomea muissakin tilanteissa. Tämänkaltaiset tilanteet, joissa äidit kokivat tulewansa nähdyiksi, kuulluiksi ja hyväksytyiksi, rohkaisivat heitä muissakin konteksteissa osallistumaan toimintaan, jossa he saivat havainnoida, kuulla ja käyttää kieltä.

Äitien kertomuksissa merkityksellisiä paikkoja kieleen sosiaalistumisen näkökulmasta olivat matalan kynnyksen paikat, kuten asukas- ja leikkipuistot, perhekerhot sekä julkiset paikat ja tapahtumat. Matalan kynnyksen paikossa äidit pyrkivät ymmärtämään yhteisön asenteita, käsitteitä sekä kulttuurisia käytänteitä, mikä oli merkittävää kieliyhteisöön sosiaalistumisen kannalta, koska joitakin asioita oppii vain havainnoida ja kokeilemalla: Miten suomenkielisessä keskustelussa vaihdetaan puheenvuoroja? Miten aloitetaan keskustelu tuntemattoman kanssa? Saako koskettaa? Entä nauraa?

Väitöstutkimukseni perusteella totean, että kielitaito ei ole pelkästään objektiivisesti mitattavissa oleva asia. Tunne siitä, että osaa kieltä, on myös henkilön sisäinen kokemus: Eräs äideistä kertoi, että tutkimuksen alkaessa hän olisi halunnut pyytää minut kahville, mutta ei uskaltanut, koska ajatteli suomen kielen taitonsa olevan liian puutteellinen. Koska puistossa oli tapana keittää kahvit ja juoda sitä yhdessä saman pöydän ääressä, hän vähitellen voimaantui kielenkäyttäjänä, ja sanoi lopulta minulle: ”Tule kahville, en tarvitse enää tulkkia”. Toinen äideistä totesi tyytyväisenä, että käytyään muutaman kuukauden asukaspuiston äiti-lapsitoiminnassa hän osasi jo 50 % suomen kielestä. Väite tuntui minusta hurjalta, ja jos hän olisi tehnyt kielitaidon tasotestin, tulos olisi luultavasti jäänyt alhaiseksi. Tämän tutkimuksen myötä ymmärsin, että hänelle tuo 50 % tarkoitti sisäistä kokemusta siitä, mihin hän pystyy ja mitä hän uskalltaa tehdä suomen kielellä. Hän iloitsi siitä, että pystyi kohtaamaan naapurit pihalla ja rappukäytävässä suomeksi sekä tervehtimään ja kysymään kuulumisia ruokakaupassa tuttavilta. Vaihtaessaan muutaman sanan puolittutun vastaantulijan kanssa hän tunsi olevansa osa asuinalueen yhteisöä, yksi joukosta.

Tutkimuksessani osallisuuden käsite nousee keskeiseksi ja se kietoutuu yhteen kieleen sosiaalistumisen kanssa. Tarvitaan jonkin verran yhteistä kieltä – tai ainakin halua oppia sitä –, kun tavoitellaan mahdollisuutta osallistua yhteisöjen toimintaan. Toisaalta taas juuri yhteisössä mukana oleminen ja yhteisön toimintaan osallistuminen tukevat kielellisiin käytänteisiin sosiaalistumista ja sanojen ja ilmausten oppimista niiden omista konteksteista.

Osallisuuden kokemus voi syntyä ilman kielitaitoa, kun taas toimiminen on haastavaa ilman paikallisen kielen taitoja. Kääntäen tämä voi tarkoittaa sitä, että osallisuuden vahvistamiseen ei tarvitse odottaa kielitaitojen kartuttamista, vaan sen voi aloittaa heti, arjesta.

Tämä ajatus on havaittavissa myös silloin, kun äidit puhuvat osallisuuden haasteista tai sen puutteesta. Paikallista, yhteistä kieltä pidetään lähtökohtaisesti avaimena

yhdessäoloon, ja sen heikko osaaminen tulkitaan esteeksi osallisuuden rakentumiselle ja yhteyden muodostumiselle. Samaan aikaan äidit kuitenkin kuvailevat tilanteita, joissa he ovat kokeneet osallisuutta jo silloin, kun he eivät ole vielä osanneet suomea. He puhuvat esimerkiksi asukaspuistossa toteutuvasta ”tavallisesta elämästä”, johon kuuluu olennaisena osana mahdollisuus juoda yhdessä kahvia toisten äitien kanssa. Kokeemukset ”tavallisesta elämästä” ovat lisänneet äitien kertoman mukaan heidän osallisuuden tunnettaan samalla, kun heille on tarjoutunut kielellisen tuen mahdollisuuksia.

Yhteiset kahvihetket olivat niin sanottuja ajanvietto-tilanteita, joissa ainoa tavoite oli viettää hetki aikaa yhdessä ja joissa kielellinen tuki oli runsaampaa, monipuolisempaa ja rikkaampaa kuin selviytymistilanteissa, joissa usein vain pyrittiin selvittämään ja hoitamaan käsillä oleva asia. Sekä ajanvietto- että selviytymistilanteissa tapahtui kieleen sosiaalistumista, kun äitien oli oltava aktiivisia toimijoita ja käytettävä kieltä. Kahvipöytäkeskustelut eivät olleet yksikielisiä, vaan niissä käytettiin kaikkia mahdollisia läsnä olevia kieliä. Tämä mahdollisti tilanteen kielellisen joustavuuden ja keskustelun jatkumisen, ja samalla se loi äideille mahdollisuuden tarjota toisilleen kielellistä, emotionaalista ja sosiaalista tukea. Monikielisuuden ansiosta heidän ei tarvinnut enää olla ainoastaan avunsaajan roolissa, mikä auttoi heitä voimaantumaa yhteisölliseen aktiivisuuteen. Tämä puolestaan lisäsi heidän toimijuuttaan ja haluaan kiinnittyä tiiviimmin eri yhteisöihin.

Entä mitä äitiys kieleen sosiaalistumisen areenana merkitsee? Tutkimukseen osallistuneiden maahanmuuttajaäitien kieleen sosiaalistumisen ja koko elämän keskiössä on äitiys. Äidit kontekstualisoivat kieleen sosiaalistumisen ja kielenoppimisen äitiyden piiriin. He haluavat oppia kieltä niissä tilanteissa, joissa lapset viihtyvät tai joista on kielellistä tai muunlaista hyötyä lapsille. Äitiys osoittautuu myös merkittävimmäksi motivaatiotekijäksi kielenoppimiselle ja määrittää pitkälti sen, minkälaiseen kieleen ja kielenkäyttäjyhteisöön äidit haluavat sosiaalistua. Maahanmuuttajaäidit haluavat oppia paikallista kieltä voidakseen hoitaa perheensä asioita itsenäisesti. He pyrkivät oppimaan kieltä jokapäiväistä elämää varten.

Äitiys tarjoaa lukuisia mahdollisuuksia päästä mukaan kieliyhteisöön. Yksi tämän tutkimuksen keskeisimmistä tuloksista on se, että lapset luovat päivittäin tilanteita, joissa äideistä tulee kielellisesti aktiivisia toimijoita suomenkielisissä konteksteissa. He ovat lastensa kautta mukana suullisissa ja kirjallisissa tilanteissa, joista heidän on selvitettävä. Toimijuudessa on heijastusvaikutus: toimijuus äitinä heijastuu toimijuudeksi kielenkäyttäjänä. Kun on äitinä vastuussa lapsestaan, on samalla kokonaisvastuussa vuorovaikutustilanteesta, ja siksi viesti on saatava perille keinolla millä hyvänsä.

Tutkimukseni taustafilosofisen näkökulman, freireläisen pedagogiikan, mukaan osallisuus voidaan ymmärtää oman äänen saamisena ja hiljaisuuden kulttuurista irti pääsemisenä. Tähän on pyrittävä aktiivisen mukaan ottamisen ja tiedostamisen kautta hyödyntäen Freiren sorrettujen pedagogiikan kolmea keskeistä käsitettä: dialogisuutta, toivoa ja praksista. Tämä sopii neksusanalyttikolle, joka on lähtökohtaisesti aktivisti. Neksusanalyttisen tutkimuksen taustalla on nimittäin usein halu muutoksen käynnistämiseen yhdessä tutkimukseen osallistujien kanssa.

Omassa tutkimuksessani muutoksen voi katsoa alkaneen jo silloin, kun tutustuin osallistujiin ja kanssakäymiseni heidän kanssaan alkoi. Tutkimusprosessin ai-

kana osallistujat puhuivat kokemuksistaan, ja pohdimme yhdessä erilaisia näkökulmia heidän arkiseen kielenoppimiseensa. Joillakin heistä oli jo tavatessamme selkeä näkemys omasta kielenoppimisprosessistaan, toisille oivallukset kielenoppimismahdollisuuksista syntyivät käymiemme keskusteluiden kautta. Tutkimukseni on näin ollen lisännyt haastateltujen tietoisuutta sekä samalla tuottanut minulle kokemuksen siitä, että työlläni on ollut merkitystä.

Väitöstutkimukseni kautta haluan haastaa julkisessa keskustelussa esiintyvän väitteen siitä, että paikallisen kielen oppiminen itsessään olisi avain osalliseksi tulemiseen. Väitän, että onnistuneen kieleen sosiaalistumisen lähtökohtana on ensin oltava osallisuuden kokemus, jonka kautta yksilö voimaantuu aktiiviseksi toimijaksi kielenkäyttäjäyhteisöön. Kielenoppiminen tukee osallisuutta ja päinvastoin, mutta aina nämä eivät kulje käsikkäin. Arjen kielenoppimista ei voi aina mitata taitotasolla, mutta sen kautta voidaan saavuttaa osallisuuden kokemuksia ja lisätä hyvinvointia, mikä kantaa myöhemmissä kieliopinnoissa, työllistymisessä ja autonomisen aikuisen elämässä.

On totuttu ajattelemaan, että kielitaidon hankinta on lähtökohtaisesti yksilön tehtävä. Todellisuudessa siihen tarvitaan kuitenkin yhteisöä ja muita ihmisiä. Osallisuuden kokemus on ratkaiseva tekijä varsinaisen osallisuuden rakentumiselle ja kielitaidon kehittymiselle, ja me kaikki voimme olla osallisina tässä. Voimme aloittaa tervehtimällä, kuulumisia kysymällä ja olemalla ihmisiä toisillemme.

Minna Intke-Hernandez: *Maahanmuuttajaäitien arjen kielitarinat. Etnografinen tutkimus kieliyhteisöön sosiaalistumisesta.* Kasvatustieteellisiä tutkimuksia 103. Helsinki: Helsingin yliopisto. Väitöskirja on luettavissa osoitteessa: <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-6838-2>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.intke@helsinki.fi